

J. Bösendorfer:

Structura novae Domus Curalis

Zidanje nove županijske palače 1834.—46.

Poslije izгона Turaka Slavonija je preživljavala teške dane pod komorskom i vojnom upravom sve do g. 1737., kada je u Osijeku uređena neke vrste **zemaljska vlada** (Landes deputation). Ta je vlada bila smještena u onoj velikoj palači — generalatus — na Weinplatzu, Trg s. Trojstva u Tvrđi. Vlada je potrajala jedva osam godina (1737.—45.). Kako je carska komisija Engelshoffen—Patačić g. 1745. dovršila razgraničenje civilnog i vojničkog teritorija te na vojničkom organizirala **podunavsku, srijemsku i posavsku granicu**, a na civilnom formirala **srijemsku, virovitičku i požešku županiju**, prestaje provizorij. Dok su graničari došli pod upravu osječkog dotično petrovaradinskog generala, civili su bili pod vlašću hrv. bana »in politicis«, dok su u poreznim stvarima primali naloge i od ug. namjesničkog vijeća.

U verovitičku su županiju ušli ovi spahiluci (dominia): komorski Osijek i Retfala, isusovački Aljmaš, patrijaršijski Dalj, vojnički (do 1751.) pa onda komorski (do 1765.) Čepin, Valpovo sa svoja tri distrikta (valpovački, petrijevački i donjomiholjački), biskupsko Đakovo, Našice, Podgorač, Ferićanci i Orahovica, Vočin s Jugovim poljem, Verovitica i Špišić Bukovica.

Čitava je županija bila udijeljena u **okružja** (processus), ovi u **kotare** (districtus), a ovi opet u **spahiluke** (dominia). Na čelu je županije stajao **veliki župan** (supremus comes), koga je imenovao kralj. Njegov je zamjenik bio **podžupan** (vice comes), izabran iz redova domaćeg plemstva. Zamjenici podžupana bili su 1—2 **substituti vice comites**. U okružjima sjedili

su **veliki** (iudices nobilium), po kotarima **mali** (vice iudices nobilium) **suci**, koji su bili i upravni i sudbeni činovnici. Sve bilježničke poslove županijske obavljao je **veliki bilježnik** (ordinarius notarius) sa 1—2 zamjenika (vicenotarii), dok je funkciju županijskog odvjetnika vršio **magistratualni fiškal** (fiscalis magistratualis). On je ujedno bio i čuvar žup. arkiva.

Sveukupno se županijsko **plemstvo** (universitas nobilium) sastajalo u **skupštine** (congregatio). Skupština je bilo **velikih** (congregatio generalis) i **malih** (congregatio particularis). Županija je u upravnim, sudstvenim i financijskim poslovima bila čisto autonomna. Imala je i svoju malu vojsku. To su bili panduri (pješaci) i **hajduci** (konjanici), kojima je zapovijedao županijski **kastelan** (castellanus, laidinantius).

Najviša sudbena instancija bio je županijski **sudbeni stol** (sedes ili tabula iudiciaria, sedria), kojoj je predsjedavao župan ili podžupan (sedes vicecomitis). Po kotarima su bili **kotarski sudovi**, gdje su sporove rješavali veliki i mali suci, dok su po spahilucima bili **spahijski stolovi** (sedes dominales), na kojima pravdu kroji ili sam spahija ili **spahijski fiškal** (fiscalis dominialis).

Županija je in concreto imala i kriminalnu sudbenost (ius gladii). Zato ona ima i svoga **krvnika** (vindex iustitiae), koji smrtnu kaznu izvršava na županijskom **stratištu** (patibulum), koje je ležalo upravo na mjestu današnjeg gornjogranskog kolodvora. (Auf der Haide). Justifikacija se vršila i u dvorištu županijske zgrade.

Sve financijske poslove županije obavlja **veliki blagajnik** (ordinarius cassae perceptor) sa 1—2 zamjenika (viceperceptores). On provodi repartitiju državne kontribucije (contributio ordinaria) na spahiluke. Kontribuciju ubiru spahijski oficijali (officiales dominales) i izručuju perceptoru. Kako je kontribucija namijenjena uzdržavanju stajace vojske, on podmiruje sve njezine potrebe te obračunava sa **vojnim komesarom** (commissarius bellicus) kao reprezentantom vojske i **provincijalnim komesarom** (commissarius provincialis) kao reprezentantom glavnog opskrbnog ureda u Požunu. Vojnici sjede po kasarnama (Osijek, Đakovo, Valpovo, Orahovica, Voćin, Našice, Verovitica). Sve su kasarne pod nadzorom jednoga **nadzornika** (inspector cassarmarum), koji ima momčad providiti svim potrepnostima (krevete, pokrivače, lojanice i dr.)

Perceptor podmiruje i sve autonomne izdatke županije (plaće činovnika i ine potrebe). Svakoj bi kontribucionoj forinti prirezao 15—30 krajcara županijskog prireza. To se zvalo **fundus ordinarius**. Osim toga udario je prirez na taksaliste, domaće i strane trgovce, na vanjske (vanžupanijske) posjednike vinograda, na mesare, pivare, mlinare, na birtaše, lađare, ribare, na rakijske kazane i dr. To je **fundus extraordinarius**. Oboje zajedno zvalo se **domesticum** ili **cassa domestica**. Do g. 1751. vodila se zasebna stavka **deperditum** (**gubitak**). Pod tim se nazivom razumijevala razlika između limitirane i tržišne cijene svih onih namirnica, što ih je županija nabavljala za vojsku (žitarije, sijeno, zob, slama, drvo), a koju je morala županija podmiriti iz domaće blagajne. To je dokinuto g. 1751., kada je zajednički sabor u ime deperdituma dopustio rasporez od 400.000 f. koji se razrezao na županije. Taj se rasporez sada ubirao zajedno sa kontribucijom.

Ovaj veliki činovnički aparat morao je imati i svoje ubikacije. Isprva je kao sjedište županije izabrana **Verovitica**. Verovitica je vrlo staro i oglašeno mjesto. Za plemenske je organizacije bila u gačišćanskoj župi, za feudalne je organizacije postala dukalni posjed. G. 1234. naselio je duka Koloman u mjestu strance (hospites), koji su smjeli da sami biraju svoga suca (iudex), bili slobodni od podavanja podvoza (pows) i banske zalazine, mogli slobodno raspolagati svojom imovinom i imali liberomigraciju (Smi-

Stara Varmeda (Palača procesualnog suca)

čiklas cod. dipl. III. 422.). Na osnovi tih slobostina Verovitica je sada postala grad. Ducissa Marija još je točnije 1248. fiksirala položaj novih građana i proširila im zemlje sve do Drave (ibidem IV. 364.). U Verovitici odsada često borave i krunjene glave. Kralj Bela IV. proglasio je ovdje 1242. Zagreb kr. slobodnim gradom; 16. III. 1279. boravi u gradu Ladislav IV. Kumanac; 1500. drži Vladislav II. ovdje svoj sud. Župna se crkva sv. Kuzme

i Damijana spominje 1455. i 1501., dok je franjevački samostan 1325. osnovala Jelisaveta, žena Karla I.

Verovitica je u srednjem vijeku i sijelo verovitičke županije, koja se spominje 1269. i 1275. (Starine 26. p. 94. i 141.).

U XV. v. dukaalni posjed prelazi u privatne ruke i vlastela verovitička postaju zajedno i župani verovitički (Celjski 1429., Marczali 1437., Nikola Iločki i Henrik Tamaš 1444., Ivan Elderbach de Monyorokerek i Nikola Čupor Moslavački 1467. i konačno do turskog posvoja Banffy de Alsó Lendwa).

Pod turskom okupacijom ostala je Verovitica od 1538.—1684. Poslije oslobođenja došla je pod slavonsku granicu, ali je 1745. vraćena provincijalu i sada je postala sjedište novouskrišene županije. U to doba Verovitica je mala varošica, koja je jedva mogla imati jedno 3000 žitelja. Kada Verovitica 2. V. 1861. za suca Pavla Lalića od banskog vijeća u Zagrebu traži, da se proglasi gradom, građ ima 5000 žitelja. Kako je poznato, postala je Verovitica gradom tek 18. II. 1922., kada je brojala 10.000 žitelja. Najveće je mjesto na području županije bio **Osijek**, koji je na pragu XIX. v. imao 12.000 žitelja i brojem daleko nadmašio i sam Zagreb, koji je imao samo 8000 žitelja.

U Verovitići nije mlada županija imala svoje zgrade. Kada se god održavale velike ili male skupštine, županija je morala svoje sjednice imati ili u Odošićevoj ili biskupskoj kući, u franjevačkom samostanu ili u spahijskoj velikoj gostioni. Da se riješi tih neprilika, skupština je 21. X. 1754. odlučila podići vlastitu zgradu. U tu je svrhu spahija Marko barun Pejačević županiji odstupio za malu svotu podesan grunt (R. A. 61. — 1754.). Međutim taj zaključak nije nikada izvršen i županijska se zgrada nije podigla u Verovitići. Glavni je razlog bio ovaj:

Kada je 1754. buknuo seljački ustanak na spahilucima Špišić-Bukovica i Verovitica, koji je naredne godine zahvatio i Vočin, Orahovicu i Našice, županija je obogaćena iskustvom spoznala, da je mnogo bolje imati svoje sijelo u utvrđenom gradu s vojničkom posadom, negoli u otvorenom mjestu, kakovo je bilo Verovitica. Tu je dakle mogao doći u obzir samo Osijek, koji je bio utvrđen, a imao i znatnu posadu. U Osijeku je do 1783. imao sijelo i vrhovni zapovjednik svih četa u Slavoniji. Tako se županija odlučila preložiti svoje sjedište u Osijek i od g. 1755. sve su češće velike i male skupštine u Osijeku.

Ali i u Osijeku imala je županija jednake neprilike, jer nije imala svoje zgrade. G. 1761. čitamo ovu bilješku u protokolu: »Županija je dosad posagradila pristojne zgrade za distriktualne suce u Đakovu i Našicama, te za procesualnog suca u Verovitići. Kako je pred dvije godine (1759.) sazidala jednokatnu zgradu s potrebnim zatvorima i za procesualnog suca u Osijeku, potrebno je pomišljati i na podizanje županijske palače. Arhiv iz dana u dan raste, a perceptorovi se poslovi toliko razgraničili, da već ne zna kamo bi s protokolima i spisima. Valja dakle što prije riješiti i pitanje županijske palače, u koju bi se smjestili svi uredi. Ali jer bi za gradnju palače trebalo novaca, a županija se kod pomenutih objekata istrošila, bolje će biti, da se privremeno. iznajmi kuća i u nju smjeste uredi. Podžupan Ivan Kap. Adamović pripravan je svoju kuću »in platea

Capucinatorum sitam« iznajmiti županiji i ona bi ovdje mogla smjestiti svoje urede i imati sjednice«. (R. A. 8.—1761.). Tako je iznajmljena Adamoviće-va kuća.

Adamoviće-va je kuća bila u Kapucinskoj ulici. Danas je to kuća br. 18. Ona je kupom prešla na advokata Föszmayera, koji ju je pregradio, od njega na advokata Joju Mračevića. Zgrada procesualnog osječkog suca podignuta je u Dugoj (Strosmajerovoj) ulici. Danas je to kuća br. 33, koja je vlasništvo pivara Šepera. Komšinske bake znadu još i danas pričati, kako je sav komšiluk odjekivao od jauka i stenjanja bičevanih reštanaca.

Dvorište procesualne palače sa zatvorima

Ne znamo pravo, zašto su županijske sjednice u tom periodu bile i u Pejačevićevoj kući (tamo gdje je danas hotel Royal). Ili u Adamoviće-voj kući nije bilo veće dvorane ili je kuća poslije smrti Ivana Kapistrana promijenila vlasnika.

Za velikog župana Kristofa Niczkoga, koji je stekao golemih zasluga oko gradnje druma preko baranjskih močvara na Osijek, stvoren je 1768. zaključak, da se osnuje fond za gradnju županijske palače. U taj će fond

pritijecati dobrovoljni prilozi, vanredne sudbene takse, višci prodaje ošasnosti (caducitates), globe za zalutalo blago i slično (R. A. 422 — 1768). Taj je fond do g. 1816. dosegao iznos od 25.000 f.

Za samu gradnju nove županijske palače bio je najzaslužniji podžupan **Ivan Salopek**¹⁾. On je 30. VII. 1823. ponovo nabacio pitanje o gradnji palače i svojim je govorom toliko zanio skupštinare, da su se gotovo svi lično obvezali bilo na novčane priloge bilo na besplatnu dopremu potrebnog građevnog materijala (R. A. 472. — 1823.).

Energični se podžupan odmah latio posla. Najprije je fiksirao mjesto. Kao najprikladnije činilo se ono mjesto u Ochsengasse između crkve sv. Petra i Pavla i ugla Franjine ulice, bolje između Redelsteinove kuće (velika željezara) i ugla Franjine ulice. Redelstein je svoj grunt kupio od Barbare Adamović rođene barunice Perényi, a parcelu do njega kupila je županija 1806. od Antuna Adamovića.

Kada je tako utvrđeno mjesto za palaču, županija je 1834. raspisala natječaj za gradnju.

Prihvaćen je nacrt peštanskog arhitekta Nikole Hilda i njemu bi povjerena gradnja (R. A. 1077.—1834.), a skupština je zaključila, da se ima odmah započeti gradnjom. Izabran je naročiti građevni odbor sa predsjednikom Petrom grofom Pejačevićem. Kao građevna glavica služit će fond u iznosu od 29.367.29 f., pretičak od »frugalium pecuniarum« iz g. 1816. u iznosu od 4682 f. i dobrovoljni prinosi.

Kako je po Hildovom nacrtu palača trebala imati i prostrano dvorište, u kojemu će se izgraditi zatvori, prostorije za pandure i hajduke, za oružanu i staju, županija je od Redlsteina kupila potrebni grunt za 4366 f.

Do 1841. utrošena je u gradnju sva raspoloživa glavica. Da namakne novaca, županija je odlučila prodati procesualnu kuću u Dugoj ulici na javnoj licitaciji. Licitaciji su pristupili Kiril Isajlović i 4 Židova. Najviše (6700 f.) je ponudio Leopold Epstein i u ime jamčevine odmah položio 1000 f. Predmet je iznesen pred skupštinu, ali je ova licitaciju proglasila ništetnom uz motivaciju, da »Židovi boraveći u Osijeku nemaju prava stjecati nekretnine«. (R. A. 306.—1841.) Sada se iz sredine skupštine digao terezovački (suhopoljski) spahija Ladislav pl. Janković de Priberd et Vuchin i izjavio, da je spreman »staru varmeđu« uzeti u zakup na 32 godine i županiji odmah isplatiti 6700 f. Županija je to prihvatila i sa Jankovićem načinila ugovor (R. A. 306. i 577.—1841.).

G. 1842. uznapredovala je gradnja već toliko, da je podžupan Salopek u pozdravnom govoru novom velikom županu Josipu Šiškoviću, koji je došao na instalaciju, s ponosom mogao istaknuti: »... indubio est denique documento, quanto nos in administrationem rei publicae ducamus ardore, dum hanc praetoream aedem e benevolis potissimum oblati tam grandem, splendidam magnificamque erigi facimus«. (Žup. protokol 1841.).

Posvećenje nove zgrade obavljeno je 14. IX. 1842. u prisustvu gotovo sveukupne slavonske aristokracije i plemstva. Kao kume fungirale su Franciska Pejačević rođena grofica Esterházy de Galantha i Adela Hilleprand-Prandau, rođena Cseh. Crkveni je obred izvršio đakovački kano-

1) Po obiteljnoj tradiciji Salopek potječe od Sala-bega, koji je krajem XVII. s. prešao na našu stranu, pokrstio se i dobio plemstvo. Bio je turski zapovjednik u Šapcu.

nik Matić. U svečanom svom govoru župan je Šišković naročito naglasio zasluge Petra i Ivana Pejačevića te podžupana Salopeka.

U povodu toga svečanoga dana magistratualni je fiškal **Martin Hoblik²⁾** izdao spomen spis

Historia Domus Curialis.

Quinque - Ecclesiis

1842.

Nova Domus Curialis - nova županijska palača

koji je odštampan u 500 egzemplara. Jedan primjerak imade gradski muzej, a jedan moja biblioteka. Historijski prikaz nije mu sasma pouzdan.

Nakon svečanosti podžupan je Salopek napustio županijsku službu poslije 42 godine službovanja (1799.—1842.). Njegovim je nasljednikom po-

2) Hoblik se bavio i arheologijom. On je u budimskom Tudom. Gyűjtemény 1832. pag. 41. prvi objavio natpis are Danuvio et Dravo, što ga je kasnije Domaszewski izdao u Corpus Inscriptionum Latinarum III. br. 10263. Ta je ara nađena u Tenju i bila u posjedu župana Antuna pl. Adamovića. Isti je napisao i „Enchiridion legum urbarialium 1832/6 pro comitatibus Veröcse, Szerém, et Posega iuxta voces indicantes ordine alphabetico in materias reductarum . . . Essekini 1837.“ Rodio se 1792 U županijskoj je službi od 1820-45. Bio je oženjen Marijom pl. Zsitvay, koja mu je porodila sina i četiri kćeri. Umro je 27. V. 1845. u 53. godini. Sahanjen je na groblju sv. Ane.

stao Ladislav Janković, koji će zaigrati vidniju ulogu u historiji županije od 1842.—49.

Ako je i upravo pompozno obavljena svečanost, županijska palača još nije bila dovršena. Utrošeno je i onih 6700 f. Jankovićevih. »Fundus structuræ novæ domus curialis est exhaustus et diversis oneribus gravatus« čitamo u više navrata u skupštinskim zapisnicima (R. A. 99.—1843.). Novi podžupan Janković upeo je sve sile da palaču dovrši. U tu se svrhu molbom obraća na domaću aristokraciju, svećenstvo i plemstvo i zaklinje ih da županiju u tom zadnjem naporu novčano potpomognu. Odazvao se zagrebački biskup Haulik sa prinosom od 300 f., karlovački metropolita sa 100 f., đakovački biskup Josip Kuković sa 800 f., biskup pečujski Ščitovski 100 f., Marija Lippe rođena Mengers spahinica u Feričancima sa 800 f., arendator verovitičkog spahiluka Petar Calvagni sa 400 f. i drugi sa manjim prinosima. Skupljeno je svega 6425 f. Za dovršenje zgrade trebalo je uz ovu sumu još 11.000 f.

Skupština od 4. IX. 1843. naređuje da se suma od 11.000 f. mora namaknuti za godinu dana. Županijski će perceptor još za trajanja ovoga zasijedanja načiniti **rasporez dobrovoljnih prinosa(!)** na sve spahije i plemiće, koji će ih u roku od godinu dana morati uplatiti (ut summam hanc territorialia dominia, nobilitas inpossessionata et quos lex sub hac nomenclatione complectitur infra spatium unius anni conferant — R. A. 777.—1843.)

Na skupštini od 10. XII. 1843., izvješćuje perceptor Kazimir pl. Knežević, da su svoj rasporez uplatili samo Donji Miholjac, Valpovo, Terezovac i Gradina, dok su svi ostali zatajili »Da se čast i kredit ove županije — zaključuje skupština — ne izloži javnoj sramoti (nisi honor et creditum provinciae hujus manifesto exponatur discrimini) županijski će suci bezodvlačno i silom utjerati prinose i uručiti perceptoru« (R. A. 1380.—1843.). Na skupštini od 12. XII. 1844., mogao je novi perceptor Josip Janković de Granica (potonji Jelačićev podžupan) izvijestiti, da su svi svoj rasporez uplatili (quod cuncta dominia et nobilitas pro neoerecta aede adrepartitas sibi summas cassae rite intulerint. R. A. 1045.—1844.)

G. 1847. traži podžupan — substitut Ladislav Salopek od skupštine ovlaštenje, da ciglu, kreč, drvenu građu i slično, što je preostalo od gradnje, može na javnoj dražbi prodati (R. A. 191.—1747.). Tako je županijska palača konačno dovršena 1846. i stara se Ochsengasse prozvala **županijska ulica** (Comitatsgasse).

Čitava gradnja stajala je 75.561.33 f. Na samu dekoraciju skupštinske dvorane (pozlaćena štukatura) utrošeno je 13.538.57 f.